

וירא אשת יפת תואר

עמליה כהנא-כרמון; למעלה במונטפר; ספרי סימן קריאה, הוצ' הקיבוץ המאוחד; 1994; 192 עמ'.

"סיפור היסטורי לבני-הנעורים", כינתה עמליה כהנא-כרמון את הרומאן "ממראות גשר הברז הירוק" שבספרה החדש, והוא כמובן איננו רומאן היסטורי ואף אינו מיועד לבני-הנעורים. כמו הכותרת היאנרית האירונית "רומאן למשרתות", שבו הכתירה את סיפורה "אחרי הנשף השנתי", גם הציון הו'אנרי "סיפור היסטורי לבני הנעורים" הוא ציון מטעה-במתכוון, הבא להסיט את תשומת-ליבו של הקורא מן העיקר.

אף על פי כן, רומאנים היסטוריים לבני-הנעורים היו בוודאי לחם-חוקה של המחברת בנעוריה, גם כאלה שנכתבו מלכתחילה למבוגרים, כגון "אהבת ציון", ו"ירדו בדרגה" משהפכו ספרים לבני-הנעורים. בתוך "הסיפור ההיסטורי" שלפנינו ניתן פה ושם לאתר את עקבותיהם של כמה מן הנובלות והרומאנים הללו, שניצבו על מדף-הספרים של דור שלם; והיום, הם והערכים הגנוזים שבהם — כבוד, גבורה, אבירות, מסירות-נפש, אהבה-עדימות וקידושהשם — כבר אינם מסעירים את ליבו ואת דמיונו של הנער המצוי. הספר "זכרונות לבית דוד", בעיבודו של א"ש פרידברג, שיצא במהדורות רבות, כמו הרומאנים ההיסטוריים "בת מונטסומה" ו"היתד", או: "יעל אשת חבר", שיצאו בהוצאת "מיצפה" בשנות השלושים, הם רק אחדים מן הספרים, שטביעת דיוקנם מוטבעת בדרכים שונות ומשונות ב"מראות גשר הברז הירוק".

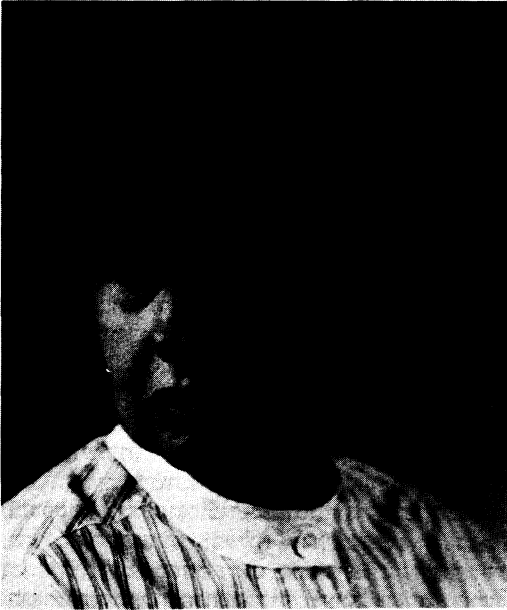
אולם, כאמור, הרקע ההיסטורי — צפון-מערב אירופה של המאה ה"יז — הוא רק אמתלה להעלאת קשת נושאים, שהיא מעניינה של המחברת גם בסיפורה האחרים, כשם שהרקע הביניימי של "עוד מוות" היה לעמוס עוז אמתלה להעלאת עניינים של כאן ועכשיו. פרטי הריאליה הקסומים, תיאורי הטבע הפרטניים, חילופי עונות השנה — ככל שהם תורמים לאווירה, ממלאים את חללי העלילה במלט-מחבר, משמשים קורלטיב לנעשה בנפש הגיבורה ונותנים ביטוי מוחצן לתפישת עולמה — הריהם ככל-זאת לוויית-חן לצדדים האידיאיים של הרומאן, שהם עיקרו. אפילו העלילה — ולא רק החגיגה האסתטית שבהעלאתו של עולם קדום, על אורחם וריבועם של גיבוריו — מפלה ומישנית לצידו התימאטי-אידיאלי של הרומאן: מעין ריאמאטיזציה של שאלות ותהיות של ה"אני" הפרטי והקולקטיבי לגבי מקומו בעולם, כשהוא חצוי בין גורל דטרמיניסטי ליכולת אקטיביסטית לשנותו.

מבחינה זאת, גם הרומאן שלפנינו עוסק בנושאים, שהעסיקו את המחברת למן סיפוריה הראשונים ועד לטריפטיון "שדות מאגנטיים": סוד משיכתם של גבר ואשה, סוד האיוון שבין יסודות שולטים ליסודות נשלטים בחברה, סוד היצירה והמימוש העצמי, סוד היכולת להינתק מכללי היוםמיש, להישא ולהמריא אל-על.

השאלות הבסיסיות הללו לבשו הפעם מעטה "היסטורי", כאילו עולות הן מתודעתה של ילדה יהודיה שנחטפה ונשבתה, ואף הפכה אשת-חוק של אחד מחוטפיה, פרש מן הפרשים השחורים, אשר פשטו בארץ והרגו את אביה. משיכה ודחייה כרוזמניים היא חשה לא רק כלפי הפרש המרום-מעם, שלו עין גאיונה המשקיפה על ארץ ומרחביה, אלא גם כלפי עבד-הכרשו, המשלים את תמונת-העולם ההירארכית שבתשתית הרומאן, שבה כל איש נתון במדרגה שאליה הוא משיחין מטבע-כרייתו (ועם זאת, כל איש גם נתונה בידו החירות לפרוף את בית-כלאו הצר ולצאת אל המרחבים). גם כאשר היא מוצאת את דרכה אל בית המוג היהודי ונפגשת עם בני עמה, הרייה חשה כלפיהם שאט-נפש ולא תחושתו של ברווז שמצא את אמו. סיפור ההימלטות ממונטפר בסיונה של העלמה היהודיה לסחור בציוקים ולהתייצב לבדה "מול כל גדולי החותרים כפירות-יבשים בעיר", היא מטונימיה ומשל לאיסקפיזם של היוצר שכלל אתר ואחר ולרעיון המימוש העצמי. וכי כיצד תממש עלמה יהודיה בת המאה ה"יז את אישיותה? גם אם אינה אבי-הטיפוס של "אשת-חיל" כדוגמת גליקל הממליין, שזכרונותיה מכילים את ניצני הפמיניזם, גוסס המאה ה"יז מתקבל על הדעת שאת הכוחות והכשירויות האצורים בה תממש בתחומי המסחר, ולא בתחומי הכתיבה. ואולם, אין לשים פדות בין העזתה של קלארה למימוש עצמי לבין העזתה של נעימה ששון לכתוב שירים, או העזתה של גנדי-אלינור אוטים מ"שדות מאגנטיים" להקדיש את חייה למחקרי טבע. כולם כאחת מותרות על האהבה למען הסובלמאציה של האהבה הארצית, המתגלמת בחופש וביכולת לממש את העצמיות; ובמילים אחרות: כולן ממירות יצר ביצירה, כבלים ממשיים או מטאפוריים בזקיפות קומה ובמימוש אישיות.

עמליה כהנא-כרמון נאחזת במסווה הסיפור היסטורי, כדי לשאל את השאלות המציקות לה ביותר ולנסות להשיב עליהן: כיצד יכולה אשה לנווט את דרכה אל החופש; מה

עליה לעשות כדי לשבש בכוחותיה שלה את הכללים הדארוויניים שמקדמת-דנא, לפיהם החלש והנחות נגזר עליו להיות לטרף ולהיכחד; ומה תעשה אשה בעלת עולם פנימי עשיר ורב-שאלות, אם כנפיה קוצצו והיא עדיין שואפת אל החופש ואל המרחבים, אשר כביכול לא נועדו לה? הריאליזם שבין גבר לאשה, בין שולט לנשולט, מבטלים אפילו את אשליית הרומאן ההיסטורי. תחת לשון קדומים, עשירה ומליצית, מקושטת בו"ו ההיפוך וביתר סממניה של הלשון המשכלית משכבר-הימים, באות לפתע גם אתנחתות של לשון ימינו, המנפצות באחת את האווירה הקדומה: "את מצחיקה אותי... מה את מדברת... שלא תעשי קשיים". אין מקום לטעות — לפנינו מאבק נצחי, שהרקע ההיסטורי משמש לו אך תפאורה. עם זאת, אין הרומאן נופל תכופות לפחיתוש של אנאכרוניזמים, האורב לרוב לפתחם של רומאנים היסטוריים, ואפילו ליכולת הכתיבה הרהוטה של קלארה באגותיה המסולסלות ל"כבוד הרב", ניתנת כאן הנמקה ריאליסטית מתקבלת על הדעת.

עמליה כהנא-כרמון

כאמור, אחת השאלות, המתנסחות מן הספר במישירן ובעקיפין, היא שאלת שביה של האשה, שהוא בעיקרו שבי מאונס, והשלשלאות אינן בהכרח שלשלאות של ברזל. "אשה יפת תואר", מכנה הרב הצעיר את השבויה, והצירוף נטול כמעט כלשונו מתיאור דינה של אשה נוכרייה, שנלקחה בשבי ונפדתה בעבור יופיה (דברים כא, 11). גם "יל גורדון, גדול משוררי ההשכלה, בחר בצירוף הזה — "אשה יפת תואר" — לתיאור בת-ישוע היפהפיה, תוך שהוא מבודד את עניין השבי ומציג לפנינו אשה הקלועה בכף, כלואה במאסר עולמיים, גם אם אינה אסורה בפועל בין כותלי בית-האסורים או חצר המטרה.

הצו המקראי הקדום, אומר גורדון בסמוי, אינו נוגד את הטבע האנושי: אם אדם מירא לא רואה שבויה נוכריה, "אשה יפת תואר", וחושק בה, מותר לו לקחתה לאשה. לעומת זאת, הרבנים החשוכים הולכים נגד חוקי הטבע, ולא יאפשרו לבת-ישוע להשתחרר ממאסר-העולמיים, שבו היא נתונה; מן העינות. הרב בסיפור שלפנינו אינו מן הרבנים החשוכים, והוא אף היפוכו של הרב היהודי הטיפוסי: אין הוא חשור פנים ולבן מצח, בעל עינים מעונות, אלא בהיר-שער, בריא-בשר, בעל עיני פלדה כחולות, זקן צהוב ונמשים על גבות ידיו הכבדות. הוא אף רוצה לרומם את קלארה ממצבה הנחות ולשאתה לאשה, אלא שהיא מתוך בחירה ומודעות-עצמית מעדיפה לשמור על עצמאותה, ומוחה בתוקף: "ואינני אשה יפת תואר, כידוע".

בעיית עצמאותה של האשה חכותה לעצב את חייה ולממש את הפוטנציאל הגלום בה היא רק סוגיה אחת ממגוון רחב של סוגיות שבתשתית הספר, ובעיה אחרת — מתחום אחר ומוכלל יותר — היא בעיית שיקוף המציאות: אי-יכולתו של האדם בכלל, ושל האמן בפרט, להרכיב את הפסיפס הגדול ורב-האנפין של המציאות, לפי שלא כל חלקיו בידי. ככל שישתדל להקיף את המציאות מכל צדדיה וללכוד את האמת כולה, כן תחמוק האמת ממנו. לסוגיה זו שייכת תמונת הראי השבור, החוזרת ברומאן כמעין לייטמוטיב והמשקפת מציאות סדוקה ופראגמנטאית. לכאן שייכות גם כל הטעויות והאשלויות, התעתועים האופטיים והשגיאות שבפרשנות. כשם שירח באופק צהוב גדול מירח בשמים, ובדומה לתופעת הפאהה-מורגאנה והקשת בענן, או מראה הכפית השבורה-לכאורה ככוס המים, כן נוטה האדם לשנות, "והטעות לא מן החרץ היא נובעת", אלא מתוך הנפש פנימה (66, 87). לאן שייכת הגיבורה, היכן נטועים שורשיה, לאן ישתרג נופה — גם היא עצמה אינה יכולה לקבוע מסמרות, כי היא כאחרים חיה בעולם של טעויות אופטייות, המתעתעות בה לפרקים.

בתוך הסיפור על מגבלותיו של האדם ללכוד את המציאות על כל צדדיה, כלולים כמובן גם כללים סמויים של "אוס פואטיקה" וגילויים שונים של בעל תיאטרון הכובות גם אמיות סמויות על מגבלות הכתיבה: "בדיוק כמו עם שחקנים בשר ודם. כל החוכמה היא לצפות מהבוכה לעשות אך ורק את מה, אבל כל מה, שהיא מסוגלת לעשות. ואז היא נראית כמסוגלת לעשות הכל". דומה שכאן ניסחה המחברת את מגבלות האמנות, ולא של עצמה בלבד, ואף את הדרכים שבהן ניתן לעקוף את המגבלות הללו. או, למשל, בעדותה של הדוברת על היכולת שפיתחה לנחש אינטואיטיבית את הצפונות והעתידות (108-107), הכוללת כאלו וידוי על יכולת בתחומי הפואטיקה להקדים את הגורל ולהפוך את החלשות לעוצמה. ובמישור אחר, גם בתיאור הקהל שפל-הקומה, שבתוכו הגיבורה חשה עצמה זרה ושונה (122, 163). אין קו דמויות בדיוניות מן העולם היהודי שלפני מאות בשנים, כי אם גם תיאור "אד הומינם" של דמויות מוכרות מעולט הספרות, אם דמיוני לא הרחיק לכת. וכאמור, המראה הסדוקה היא כבואה למציאות מרוסקת ופראגמנטאית, וגם העלילה הליניארית של "הסיפור ההיסטורי" נשכחת לרסיסים, והיא כאותה כפית שלימה, המשקפת בכוס המים, ועל הקורא מוטל לאחות את "שכריה" ולעשותה מיקשה אחת.

אין לפנינו, אפוא, רומאן היסטורי קונוונציונאלי, שבו האירועים באים כסדרם, אלא סיפור שעיקרו עומד על אנאלוגיות ועל אחרים וצירופם של קטעי תודעה. בתוך כך, כולטים ברומאן לייטמוטיבים שונים, השזורים בו כחוט השני ומקנים לו לפחות אשליה של אחדות. חזרות מילוליות בקטעי מפתח ברומאן, כגון "עיפה נפשי להורגים", או "כבוד הרב" או "כלל הברזל לטורפים", וכן מוטיבים חוזרים שונים מתחומי בעלי-הכנף, חיות הטרף המלכותיות, המתכות ושאר האלמנטים² שלהבת הנר, הראי הסדוק ועוד ועוד — כל אלה מקנים אחדות כלשהי לרצפים שאינם רצופים ואינם נובעים זה מזה בקשר כרונולוגי או סיבתי.

אין בכוחה של רשימה אלא להעלות על קצה המזלג אפט קצהו של העושר המוטיבי והתימאטי של הרומאן ואת עושרו הלשוני העמוס משמעויות לעיפה. חלקים נרחבים מן הרומאן נידמים לו לקורא כתרסום מצוחצח של ספרות זרה, שלא מאכן ולא מעתה, עד שהוא תופש לפתע שאכן זהו "תרסום" — תרגום של נופי נפש אישיים מאד, המחוחם בתמונות מוחצנות, אגב יצירת מיתוס אישי ופרטי, ככמיטב הספרות הרומאנטית. גם ירושלים, תל-אביב או המושבה בסופרי עמליה כהנא-כרמון גוזרים מנופי-נפש, מנופים חלומיים והזויים, וכזה הוא גם העולם המכושף ורב-הצבעים של נופים צפון-אירופיים של יערות וגשרים החוצים נחלים שברוחים צפים על מימיהם, העולה למיקרא "ממראות גשו הברז הירוק". ויליאם בלייק, כך מספרות המונוגראפיות, חזה את כל חזיונותיו הקוסמיים, המקיפים שמים וארץ, בחצר האחורית של ביתו הקטן והמטופח, שאותו ראה כמרכז העולם. קולרידג, בהשפעת סמי-רומנס, הפליג עד קצויה התודעה ביצירתו "הספן חוקן", המתארת בנאמנות את טבע הים, גם אם נכתבה במקום קטן בסומרסט. עמליה כהנא כרמון יכולה בתל-אביב של שנות ה-80 להפליג אל קצויה ארץ, אל מחוזות צפוניים שמלפני מאות בשנים, ולהעלות מנבכייה את רזי עולמה האישי והייחודי.

זוה שמי

- ובמיוחד הנובלה "שני המכתבים", וכן האיגרת מאמצע המאה ה"יז, שכתב מנשה בן ישראל מאמשטרדאם ליהודיה הלו ולירשטיין, שישב אז בקונסטנטינופול, אודות עלמה עבדיה רבת-יחן מילדותה, שאביה נהרג מדי הקחקים בשנת ת"ח, ובעודה בת שבע שנים היחה שבויה בידי הקדירים, אשו הובילה שי אל החאן הקרימי, שנחנה במתנה להטמאן הפולני קאלינובסקי. עד שרוח אביה הוציאה אותה בחלום דרך שכבת החלוק אל ערת היהודים.
- ברזל ואבן הם היסודות הקארדינאליים ברומאן, וראה במיוחד תיאור שטיח הקיר, המכונה "עידן הברזל" (עמ' 73-72) על הכולל שמעל לרצפת אבני הגוית. שם המבצר מונטיפר ושם התמונה שעל השטיח כוללים את יסוד הברזל, המסמל במיתולוגיה את העידן החדש, שנפתח ונדאב, ואשר בו שליטם חוקי היעז של "כל דאליס גברי", פטר הוא גם אבן, כשם ששמו מעדי עליו, וגם פטר-זאבים, חיה המשחרת לטרף רך ורפה: "האם סבתי ראוה את פטר מאז, כן, פעמיים... פעם... באנדרטת האבן... ופעם נוספת ראייתו... עת תחול-פסים אפור גדול, עומר על אבן הראשה" (עמ' 158). והחתול — כנזכר בספר — הוא אחייהן של חיות טרף, כדוגמת הנמר האריה. הצירוף "למעלה במונטפר" הוא מטאפורה למצבו של האמן, השרי בגבהים, אך גם ככול בשלשלאות של מתכת.

חיות א

77

עיתון

מס' 77, 55-54